

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Grammars of faith : a critical evaluation of D.Z. Phillips's philosophy of religion

Bloemendaal, P.F.

Citation

Bloemendaal, P. F. (2006, February 22). *Grammars of faith : a critical evaluation of D.Z. Phillips's philosophy of religion*. *Philosophical Studies*. Peeters, Leuven. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4454>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4454>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

SAMENVATTING

D. Z. Phillips is de bekendste voorvechter van een Wittgensteiniaanse benadering in de filosofische studie van de religie. Zijn werk is toonaangevend en heeft nieuwe richting gegeven aan het hedendaags godsdienstfilosofisch debat. Het heeft veel – vaak kritische – reacties opgeroepen, maar tot dusver ontbreekt een grondige studie. Dit boek wil in die lacune voorzien. Het is opgebouwd uit drie delen die ieder hun eigen rol spelen bij het tot stand komen van een kritische evaluatie van Phillips' oeuvre.

In het eerste deel (Hoofdstukken 1 en 2) worden Wittgensteins opmerkingen over religieus geloof besproken in de context van zijn vroege en late filosofie. Door zijn beschouwingen over de religie zorgvuldig tegen de achtergrond van zijn bredere filosofische methode te plaatsen komt het onderzoek tot een weloverwogen oordeel over Wittgensteins godsdienstfilosofie. Tegelijkertijd wordt daarmee een maatstaf gegeven waaraan iedere poging een meer uitgebreide Wittgensteiniaanse godsdienstfilosofie te presenteren moet worden gemeten. In het tweede deel (Hoofdstuk 3) wordt uiteengezet hoe in de late jaren vijftig en het begin van de jaren zestig Wittgensteins methode werd betrokken op de wijsgerige bestudering van de religie. Na een bespreking van de vroege werken van Rush Rhees, Peter Winch en Norman Malcolm, wordt Phillips' eerste boek *The Concept of Prayer* behandeld. Hier staan Phillips' inspanningen om vorm te geven aan een meer uitgewerkte Wittgensteiniaanse godsdienstfilosofie centraal. In het derde en omvangrijkste deel van het boek (Hoofdstukken 4 tot en met 9) verschuift de aandacht van Wittgensteiniaanse naar Phillips' eigen godsdienstfilosofie. Phillips' opvatting van filosofisch onderzoek als een vorm van contemplatie wordt geanalyseerd en zijn beschrijvingen van godsdienstig geloof en religieuze praktijk worden aan een nader onderzoek onderworpen.

In hoofdstuk 1 worden aan de hand van zowel passages uit Wittgensteins dagboeken en aantekeningen als biografisch materiaal de rol en het belang van de mystieke passages in de *Tractatus Logico-Philosophicus* verhelderd. Duidelijk wordt, dat de ethisch-religieuze opmerkingen in de *Tractatus* op gespannen voet staan met het daaraan voorafgaande geheel van logische stellingen. Wittgenstein kan deze spanning in de *Tractatus* niet oplossen, wellicht wilde hij dat ook niet. Het hoofdstuk besluit met een bespreking van Wittgensteins *Lecture on Ethics*. Deze tekst werpt niet

alleen licht op de manier waarop in de *Tractatus* over religieus geloof wordt gesproken maar bevat ook de kiem van Wittgensteins latere behandeling.

Hoofdstuk 2 begint met een analyse van een aantal van de centrale thema's en concepten uit de *Philosophical Investigations*. Daarna komen Wittgensteins latere beschouwingen over de religie aan de orde, waarbij de nadruk ligt op de *Remarks on Frazer* en de *Lectures on Religious Belief*. Steeds wordt gewezen op de fragmentarische aard van het materiaal. Hoewel Wittgenstein enige aanwijzingen geeft aangaande de manier waarop zijn filosofische methode zou kunnen worden gebruikt bij de studie van de godsdienst en ook over de resultaten die hij daarvan verwachtte, kan men zijn opmerkingen niet zien als een uitgebreide of systematische filosofie van de religie. Wie een Wittgensteiniaanse godsdienstfilosofie wil presenteren is gehouden Wittgensteins summiere opmerkingen toe te lichten en uit te breiden.

In het derde hoofdstuk worden de eerste toepassingen van Wittgensteins latere filosofische methode binnen de godsdienstfilosofie onderzocht. Het eerste deel van het hoofdstuk richt zich op de vroege werken van Rush Rhees, Peter Winch en Norman Malcolm. Aangetoond wordt dat deze auteurs verscheidene aspecten van Wittgensteins filosofie verkeerd geïnterpreteerd hebben. Met betrekking tot Phillips' eerste boek *The Concept of Prayer* moet een soortgelijke conclusie getrokken worden. Net als zijn voorgangers legt Phillips te veel nadruk op de logische autonomie van religieuze taalspelen en levensvormen waardoor te weinig ruimte wordt gelaten voor de overlap tussen het religieuze en het niet-religieuze. Door bovendien de betekenis van religieuze concepten te relateren aan bepaalde religieuze ervaringen laadt Phillips de verdenking op zich een fideïstisch motief te hebben. Ondanks deze kritische conclusies wordt in het laatste deel van het hoofdstuk beargumenteerd dat een heroverweging van Phillips' godsdienstfilosofie in het licht van zijn latere werk noodzakelijk is. De wijze waarop Phillips zijn positie heeft aangepast en ontwikkeld, heeft tot dusver te weinig aandacht gekregen.

In het vierde hoofdstuk wordt het contrast tussen Phillips' vroege en late werk nader uitgewerkt. Getoond wordt dat het maken van een dergelijk onderscheid gerechtvaardigd en vruchtbaar is. Al is er geen duidelijke breuk in Phillips' oeuvre, wel is er sprake van een geleidelijke verschuiving van de aandacht, een verschuiving van een descriptieve naar een contemplatieve opvatting van de filosofie. Het onderzoek verheldert de aard van deze verschuiving en haar implicaties. In plaats van de nadruk te leggen op de logische zelfstandigheid van verschillende

taalpraktijken, besteedt Phillips steeds vaker aandacht aan de hun verwevenheid en samenhang. Daarmee wordt een belangrijke stap gezet tot het oplossen van de centrale problemen die besloten liggen in zijn eerdere denken. Het onderzoek brengt echter ook een aantal nieuwe problemen aan de dag. Met name Phillips' bewering dat de filosofie dient om een zekere weergave van de realiteit te geven wordt weersproken op andere plaatsen in zijn werk. Verder impliceert Phillips' kenschetsing van de onafhankelijke en belangeloze aard van filosofische contemplatie een te sterke dichotomie tussen een filosofisch- en een deelnemers perspectief.

Phillips' kritiek op reductionistische verklaringen van religie, die een belangrijke rol speelt in zowel zijn eerdere als zijn latere werk, staat centraal in het vijfde hoofdstuk. Het hoofdstuk bevat een grondige analyse van Phillips' lezing van David Humes *Dialogues Concerning Natural Religion*. Phillips wil Hume als mede- en als tegenstander naar voren brengen. Het onderzoek toont aan dat op beide strategieën het nodige valt af te dingen. Bovendien wordt beargumenteerd dat Phillips' bewering dat reductionistische verklaringen van de religie conceptueel verward zijn, geen stand kan houden. Hoewel Phillips' kritiek de meest radicale vormen van reductionisme ondermijnt, kunnen de theorieën zo geherformuleerd worden dat ze zijn kritiek omzeilen. De overgang van een descriptieve naar een contemplatieve opvatting van de filosofie mag dan sommige van de problemen in Phillips' eerdere werk ondervangen, het leidt er ook toe dat zijn kritiek op het reductionisme aanmerkelijk moet worden afgezwakt. De algemene stelling dat religie als zodanig een autonoom, irreducibel betekenisdomein constitueert kan niet langer worden volgehouden.

De hoofdstukken 6, 7 en 8 bevatten gedetailleerde analyses van Phillips' beschrijvingen van, respectievelijk, het geloof in wonderen, het geloof in onsterfelijkheid en het geloof dat God bestaat. Uit de bespreking blijkt dat Phillips niet kan volhouden enkel de betekenis te verhelderen die deze vormen van geloof in hun historische gebruikscontexten hebben. Phillips' beschouwingen zijn onorthodox aangezien ze bepaalde cruciale elementen die traditioneel met de genoemde vormen van geloof worden geassocieerd veronachtzamen. Phillips' beschrijving van het geloof in wonderen geeft de manier waarop wonderen functioneren als geloofsobjecten adequaat weer, maar laat geen ruimte voor de traditionele opvatting van het wonder als rechtvaardiging en bewijs van het geloof. Zo weerspiegelt ook zijn interpretatie van het geloof in onsterfelijkheid als een boodschap van zelfverloochening een belangrijk element uit het

christelijk gedachtengoed. Een minstens zo belangrijk gegeven verdwijnt daarbij echter uit het zicht: de christelijke hoop op een lichamelijke opstanding. Phillips' analyse van het geloof dat God bestaat, tenslotte, doet recht aan de noodzakelijkheid die met de realiteit van God wordt verbonden en verschaft inzicht in de fundamentele rol die dit geloof speelt in de religieuze praktijk. Aan de andere kant kan Phillips' bewering dat waar het gaat om de realiteit van God er geen feiten in het geding zijn, niet overtuigen. Daarmee zou een kloof ontstaan tussen het religieuze en het alledaagse, empirische discours. De vele pogingen om het geloof dat God bestaat met natuurlijke redenen en feitelijk bewijs te staven dan wel te ondermijnen, worden dan zonder meer terzijde geschoven. Phillips' voorstel dergelijke pogingen als een misbegrijpen van het concept 'God' te beschouwen, zo concludeert het hoofdstuk, is verre van geloofwaardig.

Phillips' resolute weigering om feitelijke, historische en/of metafysische componenten te incorporeren in het religieuze referentiekader verdraagt het onorthodoxe karakter van zijn godsdienstwijzgerig project. In het negende hoofdstuk wordt getoond dat in Phillips' werk de onmiskenbare neiging bestaat deze elementen als verward of bijgelovig van de hand te doen. Het onderscheid tussen echt geloof en bijgeloof dat Phillips introduceert is echter hoogst verdacht. De conclusie dringt zich op dat door middel van dit onderscheid Phillips zijn lezers in plaats van pure descriptie eerder een vorm van theologisch revisionisme verschaft. Daar waar Phillips volhoudt de grammatica van het religieus geloof te beschrijven is deze kritiek onvermijdelijk. Een meer bescheiden lezing ziet in Phillips' werk niet een verheldering van *de*, maar van *een* mogelijke grammatica te midden van een veelvoud van conflicterende en overlappende grammatica's van het geloof. Al zou deze lezing Phillips dwingen zijn kritiek op klassieke godsdienstfilosofie danig in te perken, dit is, zo besluit het onderzoek, verreweg de meer vruchtbare lezing.

CURRICULUM VITAE

Peter Frederik Bloemendaal werd geboren te Den Haag op 13 mei 1969. Van 1981 tot 1987 volgde hij middelbaar onderwijs aan het Groen van Prinsterercollege en aan de Dalton Scholengemeenschap te Den Haag. Na het behalen van het VWO diploma studeerde hij vanaf 1989 theologie (vrije studierichting) aan de Universiteit Leiden. Voor het doctoraal examen, dat hij in 1997 behaalde (met lof), verdiepte hij zich in de vakken godsdienstwijsbegeerte en ethiek. Van april 1998 tot januari 2004 was hij als onderzoeker in opleiding, in dienst van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), verbonden aan de Universiteit Leiden.

